

Savitribai Phule Pune University
School of Open Learning
(Distance Education Program)

M.Com
First Year
106

बौद्धिक मालमत्ता कायदा आणि
कॉपीराइट्स व डिझाईन्स नियमन कायदा

Principal
Tuljaram Chaturchand College
Baramati

बौद्धिक मालमत्ता कायदा आणि कॉपीराइट्स व डिझाईन्स नियमन कायदा

M.Com.
First Year
106

SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY

School of Open Learning
(Distance Education Program)

Principal
Tuljaram Chaturchand College
Baramati

लेखक

डॉ. जनार्दन कुंडलिक पवार

तुळजाराम चतुरचंद कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय,
बारामती, जि. पुणे.

प्रा. अस्मिता वैभव कुलकर्णी

हजूरपागा महिला वाणिज्य महाविद्यालय,
सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०.

All rights reserved. No part of this publication which is material protected by this copyright notice may be reproduced or transmitted or utilized or stored in any form or by any means now known or hereinafter invented, electronic, digital or mechanical, including photocopying, scanning, recording or by any information storage or retrieval system, without prior written permission from the Publisher.

Information contained in this book has been published for School of Open Learning, Savitribai Phule Pune University, Pune by VIKAS Publishing House Pvt. Ltd. and has been obtained by its Authors from sources believed to be reliable and are correct to the best of their knowledge. However, the Publisher and its Authors shall in no event be liable for any errors, omissions or damages arising out of this information and specifically disclaim any implied warranties or merchantability or fitness for any particular use.

Vikas® is the registered trademark of Vikas® Publishing House Pvt. Ltd.

VIKAS® PUBLISHING HOUSE PVT. LTD.

E-28, Sector-8, Noida - 201301 (UP)

Phone: 0120-4078900 • Fax: 0120-4078999

Regd. Office: A-27, 2nd Floor, Mohan Co-operative Industrial Estate, New Delhi 1100 44

• Website: www.vikaspublishing.com • Email: helpline@vikaspublishing.com

तुळजाराम
Principal
Tuljaram Chaturchand College
Baramati

बौद्धिक मालमत्ता कायदा आणि कॉपीराइट्स व डिझाईन्स नियमन कायदा

अभ्यासक्रम

घटक क्र.

घटकांचे शीर्षक

मुद्दे

पृष्ठ क्र.

१. बौद्धिक मालमत्ता

८

बौद्धिक मालमत्ता अधिकार : उगम आणि संकल्पना ,व्यावसायिक आणि सांस्कृतिक परिमाण ,बौद्धिक संपदा अधिकाराचे प्रकार, आंतरराष्ट्रीय अधिवेशने आणि संस्था , जागतिक व्यापार संघटना, जागतिक बौद्धिक संपत्ती संस्था , प्र:शुल्क आणि व्यापार यासंबंधी सर्वसाधारण करार , बौद्धिक संपत्ती हक्कांच्या व्यापाराशी संबंधित पैलू (पॅरिस करार),पेटंट सहकार्य करार , बुडापेस्ट करार.

२. सेवा क्षेत्र

४४

पेटंट्स, व्याख्या , संकल्पना, प्रकार , पेटंट करण्यायोग्य व नॉन-पेटंट करण्यायोग्य शोध, पेटंटसाठी अर्ज आणि पेटंट मिळविण्यासाठी संपूर्ण प्रक्रिया,(अध्याय १ ते ८ - पेटंट दुरुस्ती कायदा, १९७०) वाढीव पेटंट्स, आत्मसमर्पण व पेटंट रद्द करणे, पेटंट्सचे काम, अनिवार्य परवाने व निरस्तीकरण, सरकारी हेतूसाठी पेटंटचा वापर आणि पेटंट संपादन, पेटंटचे उल्लंघन:- उल्लंघन आणि बचावाचे कृत्य , उल्लंघन करण्यासाठी उपाय,दावे, अपील, गुन्हे आणि दंड [पेटंट ऑक्ट, १९७० चे अध्याय १६ ते २० सुधारित म्हणून], पेटंट कार्यालये, स्थापना , पेटंटचे नियंत्रक: कार्ये आणि अधिकार, पेटंट एजंट्स , आंतरराष्ट्रीय व्यवस्था [अधिनियम १४ आणि २१, २२], मधील मुद्दे , पेटंट राजवटीतील समस्या आणि चिंता महत्त्वाच्या निकालांचा अभ्यास केला जाणे 1) बजाज ऑटो लिमिटेड वि. टीव्हीएस मोटर कंपनी लिमिटेड जेटी २००९ (१२) एससी १०३.

२) नोव्हार्टिस विरुद्ध भारतीय संघ (२०१३) ६ एससीसी १

३) डॉ स्नेहलता सी. गुप्ते विरुद्ध भारत आणि भारत संघ [डब्ल्यू.पी. (सी) क्रमांक ३५१६ आणि ३५१७ चे २००७] दिल्ली हायकोर्ट

४) बायर कॉर्पोरेशन विरुद्ध युनिअन ऑफ इंडिया १६२ (२००९) DLT ३७९

३. व्यापारचिन्ह/ट्रेडमार्क

८६

व्यापार चिन्ह/ट्रेडमार्क: व्याख्या , व्यापार चिन्ह/ट्रेडमार्क:संकल्पना ,व्यापार चिन्ह/ट्रेडमार्क: प्रकार , व्यापार चिन्हाची नोंदणी , व्यापार चिन्हाची ऑनलाईन नोंदणी प्रक्रिया , व्यापारचिन्ह कालावधी ,नूतनीकरणासाठी फी भरण्यास अपयशी झाल्यास रजिस्टरमधून काढून टाकण्याचा परिणाम,अपील मंडळाची स्थापना ,अपील मंडळाची रचना ,अध्यक्ष, उपाध्यक्ष किंवा इतर सदस्य म्हणून नेमणुकीसाठी पात्रता, अपील मंडळाची कार्यपद्धती आणि अधिकार , अपील विल्हेवाट लावणे , व्यापार चिन्हांचे वाटप आणि हस्तांतरण , सामूहिक आणि प्रमाणपत्र ट्रेडमार्क , व्यापारचिन्हाचे प्रमाणपत्र ,ट्रेडमार्क उल्लंघन आणि उपाय ,ट्रेडमार्कच्या उल्लंघनासाठीचे गुन्हे आणि दंड , अभ्यासाठी न्यायालयाचे महत्त्वपूर्ण निर्णय .

४. जैवविविधता अधिनियम २००२

१२२

महत्त्वाच्या संबंधित व्याख्या, जैवविविधतेत प्रवेशाचे नियमन, राष्ट्रीय जैवविविधता प्राधिकरणाची स्थापना, सभापती व सदस्यांच्या सेवा अटी, अध्यक्ष राष्ट्रीय जैवविविधता प्राधिकरणाचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी असतील, सभासदांना काढून टाकणे, राष्ट्रीय जैवविविधता प्राधिकरणाची सत्रे, राष्ट्रीय जैवविविधता प्राधिकरण कार्ये आणि अधिकार, राज्य जैवविविधता मंडळाची स्थापना, राज्य जैवविविधता प्राधिकरण कार्ये.

५. कॉपीराइट - लेखाधिकार कायदा

१३६

कॉपीराइट: संकल्पना आणि उत्क्रांती, व्याप्ती आणि कॉपीराइटची वैशिष्ट्ये, कॉपीराइटचे उद्दिष्ट, कॉपीराइट सहाय्यक, कॉपीराइट उपस्थितीची पात्रता, कॉपीराइटचे लेखक आणि मालकी- कॉपीराइट मालकाचे हक्क, आंतरराष्ट्रीय कॉपीराइट (एसएस - ४०-४३), कॉपीराइटची मुदत (कलम २२ ते २९, ३७(२), ३८(२)), कॉपीराइटचे वाटप / परवाना (कलम १८ to २१, ३० ते ३२, कॉपीराइटची नोंदणी, कॉपीराइटचे उल्लंघन - अधिनियम उल्लंघन करणारी कामे, अधिनियम अधिनियम इ. अधिनियम, गुन्हे आणि दंड, कॉपीराइट सोसायटी: कार्य व हक्क, महत्त्वाच्या न्यायिक निर्णयांचा अभ्यास:

- १) ऑक्सफोर्ड अँड ऑर्स युनिव्हर्सिटीचे कुलपती, पदव्युत्तर आणि विद्वान. वि. रामेश्वरी फोटोकॉपी सर्किटसेस अँड ऑर्स. [डीयू फोटोकॉपी प्रकरण] सीएस (ओएस) - २४३९/२०१२. दिल्ली उच्च न्यायालय
- २) विसाव्या शतकातील फॉक्स फिल्म कॉर्प. एमसीए इंक. आणि ओरस [७१५ एफ.२ डी १३२७ (९ वा सी. १९८३)] ३) आर. जी. आनंद विरुद्ध डिलक्स फिल्म्स [एआयआर (१९७८) एससी १६१३] R. G.
- ४) अँपल कॉम्प्यूटर, इंक. विरुद्ध मायक्रोसॉफ्ट कॉर्पोरेशन आणि हेवलेट-पॅकार्ड कंपनी [३५]

६. डिझाईन्स अधिनियम २०००

१६८

डिझाईन अॅक्ट, २००० संबंधित व्याख्या, औद्योगिक डिझाईन: अर्थ, औद्योगिक डिझाईन: अर्थ, औद्योगिक डिझाईन: व्याख्या, औद्योगिक डिझाईन: व्याप्ती, डिझाईनची नोंदणी क्षमता, डिझाईन नोंदणीसाठी कोण अर्ज करू शकते, नोंदणीकृत कॉपीराइट डिझाईन्स, डिझाईनमधील कॉपीराइटचे उल्लंघन (पायरेसी), प्रतिवादी द्वारे दाखल केलेले बचाव, अभ्यासाठीचे महत्त्वाचे न्यायिक निर्णय.

७. भौगोलिक निर्देशांक

१९०

अर्थ आणि सामग्री, कायदेविषयक विधान चौकट, वस्तूचे भौगोलिक निर्देशांक (नोंदणी आणि संरक्षण) कायदा, १९९९, वस्तूचे भौगोलिक निर्देशांक (नोंदणी आणि संरक्षण) नियम, २००२, नोंदणी प्रक्रिया - कालावधी, नूतनीकरण, जीर्णोद्धार (कलम ११ ते १८), नोंदणीद्वारे प्रदान केलेले हक्क - उल्लंघन आणि त्याचे उपाय (कलम २०-२४), उल्लंघन दंड (कलम ३७ ते ५४), अधिकारी: कुलसचिव, अपील मंडळ, वैधतेचे प्रमाणपत्र, केंद्र सरकारचे अधिकार

८. वनस्पती वाण संरक्षण आणि शेतकरी हक्क कायदा २००१

२२६

वनस्पती वाण संरक्षण आणि शेतकरी हक्क कायदा २००१: उद्दिष्टे आणि व्याप्ती, व्याख्या, नोंदणी, नोंदणीसाठी अर्ज, नोंदणीयोग्य विविधता, नोंदणी प्रक्रिया, कोणत्या व्यक्ती अर्ज करू शकतात, काय नोंदवले जाऊ शकते आणि काय नोंदवले जाऊ शकत नाही, अर्ज स्वीकृती आणि विरोध, ब्रीडर्सचे आणि संशोधकाचे हक्क आणि सुविधा, अनिवार्य परवाना, नोंदणीचा कालावधी आणि परिणाम आणि फायदे, प्रमाणपत्र आत्मसमर्पण आणि निरस्त करणे, अधिकारांचे उल्लंघन आणि त्यावरील उपाय, गुन्हे आणि दंड, प्रशासन अधिकारी

बौद्धिक मालमत्ता कायदा आणि कॉपीराइट्स व डिझाईन्स नियमन कायदा

अनुक्रमणिका

क्रमांक	प्रकरणातील घटक	पृष्ठ क्र.
प्रकरण १. बौद्धिक मालमत्ता		९
१.१	बौद्धिक मालमत्ता अधिकार: उगम आणि संकल्पना	११
१.२	व्यावसायिक आणि सांस्कृतिक परिमाण	१७
१.३	बौद्धिक संपदा अधिकाराचे प्रकार	२२
१.४	आंतरराष्ट्रीय अधिवेशने आणि संस्था	३०
प्रकरण २. सेवा क्षेत्र		४५
२.१	पेटंट्स	४६
२.२	वाढीव पेटंट्स, आत्मसमर्पण व पेटंट रद्द करणे	६१
२.३	पेटंट्सचे काम, अनिवार्य परवाने व निरस्तीकरण	६३
२.४	सरकारी हेतूसाठी पेटंटचा वापर आणि पेटंट संपादन	६७
२.५	पेटंटचे उल्लंघन	६७
२.६	गुन्हे आणि दंड [पेटंट अॅक्ट, १९७० चे अध्याय १६ ते २० सुधारित म्हणून]	६९
२.७	पेटंट कार्यालये, स्थापना	७०
२.८	पेटंटचे नियंत्रक : कार्ये आणि अधिकार, पेटंट एजंट्स	७१
२.९	आंतरराष्ट्रीय व्यवस्था [अधिनियम १४ आणि २१, २२], मधील मुद्दे	७२
२.१०	पेटंट राजवटीतील समस्या आणि चिंता महत्त्वाच्या निकालांचा अभ्यास केला जाणे.	७३
प्रकरण ३. व्यापारचिन्ह/ट्रेडमार्क		८७
३.१	प्रास्ताविक	८७
३.२	व्यापार चिन्ह/ट्रेडमार्क : व्याख्या	८९
३.३	व्यापार चिन्ह/ट्रेडमार्क : संकल्पना	८९
३.४	व्यापार चिन्ह/ट्रेडमार्क : प्रकार	९०
३.५	व्यापार चिन्हाची नोंदणी	९७
३.६	व्यापार चिन्हाची ऑनलाईन नोंदणी प्रक्रिया	९९
३.७	व्यापारचिन्ह कालावधी	१००
३.८	नृतनीकरणासाठी फ्री भरण्यास अपयशी झाल्यास रजिस्टरमधून काढून टाकण्याचा परिणाम	१०१
३.९	अपील मंडळाची स्थापना	१०२
३.१०	अपील मंडळाची रचना	१०२
३.११	अध्यक्ष, उपाध्यक्ष किंवा इतर सदस्य म्हणून नेमणुकीसाठी पात्रता	१०३

३.१२ अपील मंडळाची कार्यपद्धती आणि अधिकार	१०४
३.१३ अपील विल्हेवाट लावणे	१०४
३.१४ व्यापार चिन्हांचे वाटप आणि हस्तांतरण	१०५
३.१५ सामूहिक आणि प्रमाणपत्र ट्रेडमार्क	१०७
३.१६ व्यापारचिन्हाचे प्रमाणपत्र	१०९
३.१७ ट्रेडमार्क उल्लंघन आणि उपाय	११०
३.१८ ट्रेडमार्कच्या उल्लंघनासाठीचे गुन्हे आणि दंड	१११
३.१९ अभ्यासासाठी न्यायालयाचे महत्त्वपूर्ण निर्णय	११२

प्रकरण ४. जैवविविधता अधिनियम २००२ १२३

४.१ प्रास्ताविक	१२३
४.२ महत्त्वाच्या संबंधित व्याख्या	१२४
४.३ जैवविविधतेत प्रवेशाचे नियमन	१२६
४.४ राष्ट्रीय जैवविविधता प्राधिकरणाची स्थापना	१२८
४.५. सभापती व सदस्यांच्या सेवा अटी	१२९
४.६. अध्यक्ष राष्ट्रीय जैवविविधता प्राधिकरणाचे मुख्य कार्यकारी असतील	१२९
४.७. सभासदांना काढून टाकणे	१२९
४.८. राष्ट्रीय जैवविविधता प्राधिकरणाची सत्रे	१३०
४.९. राष्ट्रीय जैवविविधता प्राधिकरण कार्ये आणि अधिकार	१३०
४.१०. राज्य जैवविविधता मंडळाची स्थापना	१३१
४.११. राज्य जैवविविधता प्राधिकरण कार्ये	१३२
४.१२. राज्य जैवविविधता प्राधिकरण अधिकार	१३२

प्रकरण ५. कॉपीराईट - लेखाधिकार कायदा १३७

५.१ कॉपीराइट : संकल्पना आणि उत्क्रांती, व्याप्ती आणि कॉपीराइटची वैशिष्ट्ये	१३८
५.२ कॉपीराइटचे उद्दिष्ट, कॉपीराइट सहायक, कॉपीराइट उपस्थितीची पात्रता	१४२
५.३ कॉपीराइटचे लेखक आणि मालकी- कॉपीराइट मालकाचे हक्क	१४५
५.४ आंतरराष्ट्रीय कॉपीराइट (एसएस - ४०-४३)	१४६
५.५ कॉपीराइटची मुदत (कलम २२ ते २९, ३७ (२), ३८ (२))	१४८
५.६ कॉपीराइटचे वाटप / परवाना (कलम १८ ते २१, ३० ते ३२)	१४८
५.७ कॉपीराइटची नोंदणी	१५३
५.८ कॉपीराइटचे उल्लंघन - अधिनियम उल्लंघन करणारी कामे, अधिनियम इ.	१५४
५.९ गुन्हे आणि दंड	१५६
५.१० कॉपीराइट सोसायटी : कार्य व हक्क	१५७
५.११ महत्त्वाच्या न्यायिक निर्णयांचा अभ्यास :	१५८

प्रकरण ६. डिझाईन्स अधिनियम २००० १६९

६.१. प्रास्ताविक	१६९
६.२. डिझाईन ॲक्ट, २००० संबंधित व्याख्या	१७०
६.३. औद्योगिक डिझाईन : अर्थ	१७१

६.४. औद्योगिक डिझाइन : व्याख्या	१७२
६.५. औद्योगिक डिझाइन : व्याप्ती	१७२
६.६. डिझाइनची नोंदणी नियंत्रक आणि इतर अधिकारी	१७२
६.७. डिझाइनची नोंदणी क्षमता :	१७८
६.८. डिझाइन नोंदणीसाठी कोण अर्ज करू शकते	१७९
६.९. नोंदणीकृत कॉपीराइट डिझाईन्स	१७९
६.१०. डिझाइनमधील कॉपीराइटचे उल्लंघन (पायरसी)	१८१
६.११. प्रतिवादीद्वारे दाखल केलेले बचाव	१८२
६.१२. अभ्यासासाठीचे महत्त्वाचे न्यायिक निर्णय	१८३

प्रकरण ७. भौगोलिक निर्देशांक

१९१

७.१. प्रस्तावना	१९१
७.२. अर्थ आणि सामग्री	१९२
७.३. कायदेविषयक विधान चौकट:	१९३
७.४. वस्तूंचे भौगोलिक निर्देशांक (नोंदणी आणि संरक्षण) कायदा, १९९९.	१९५
७.५. वस्तूंचे भौगोलिक निर्देशांक (नोंदणी आणि संरक्षण) नियम, २००२	१९८
७.६. नोंदणी प्रक्रिया - कालावधी, नूतनीकरण, जीर्णोद्धार (कलम ११ ते १८)	२०३
७.७. नोंदणीद्वारे प्रदान केलेले हक्क - उल्लंघन आणि त्याचे उपाय (कलम २०-२४)	२०८
७.८. उल्लंघन दंड (कलम ३७ ते ५४)	२१०
७.९. अधिकारी: कुलसचिव, अपील मंडळ	२१७
७.१०. वैधतेचे प्रमाणपत्र	२१८
७.११. केंद्र सरकारचे अधिकार	२१९

प्रकरण ८. वनस्पती वाण संरक्षण आणि शेतकरी हक्क कायदा २००१

२२७

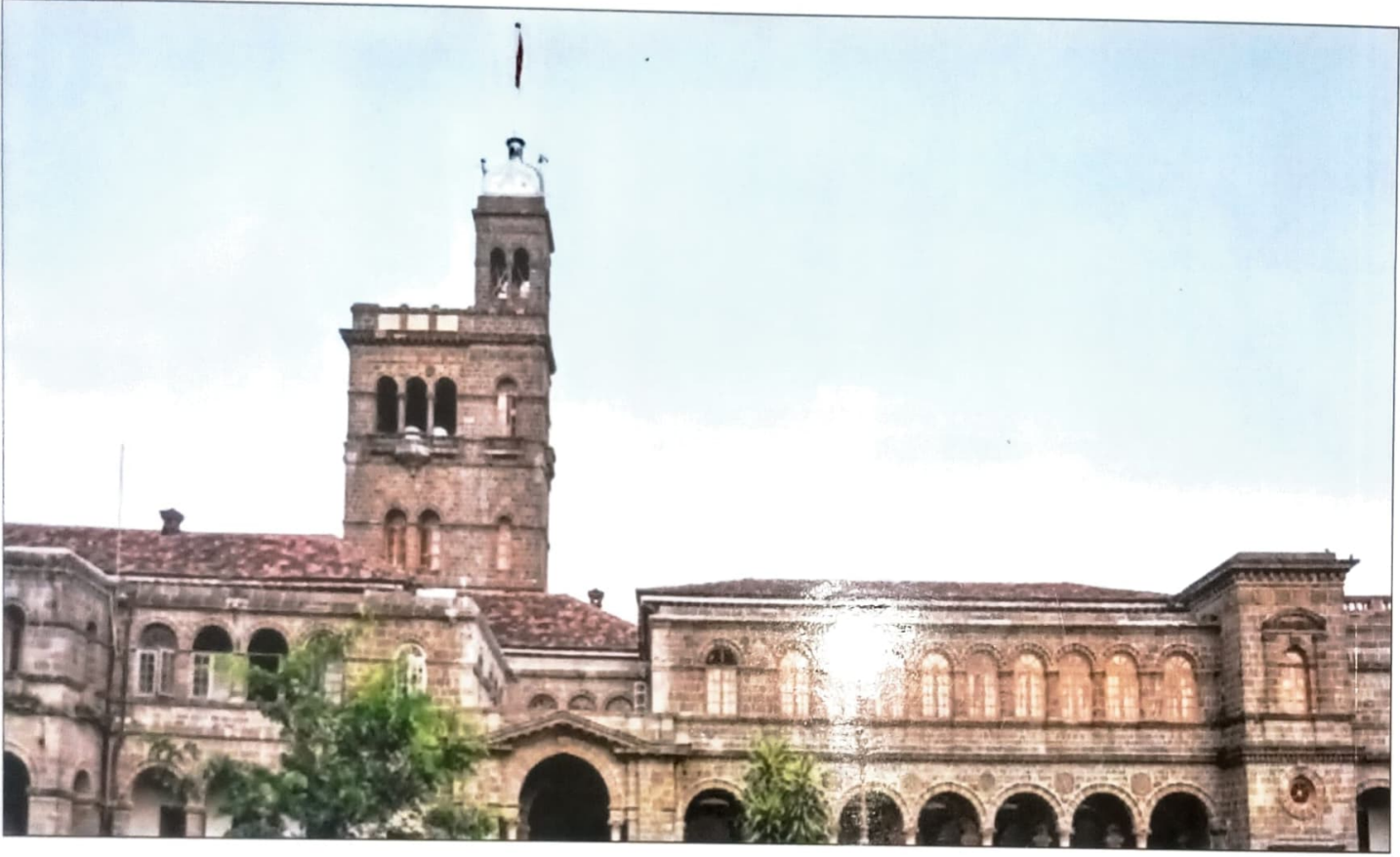
८.१ प्रास्ताविक	२२८
८.२ वनस्पती वाण संरक्षण आणि शेतकरी हक्क कायदा २००१ : उद्दिष्टे आणि व्याप्ती	२२९
८.३ व्याख्या	२२९
८.४ नोंदणी	२३२
८.५. नोंदणीसाठी अर्ज	२३२
८.६. नोंदणीयोग्य विविधता	२३२
८.७. नोंदणी प्रक्रिया	२३३
८.८. कोणत्या व्यक्ती अर्ज करू शकतात	२३४
८.९. काय नोंदविले जाऊ शकते आणि काय नोंदविले जाऊ शकत नाही	२३४
८.१०. अर्ज स्वीकृती आणि विरोध	२३५
८.११. ब्रीडर्सचे आणि संशोधकाचे हक्क आणि सुविधा	२३६
८.१२. अनिवार्य परवाना	२३७
८.१३. नोंदणीचा कालावधी आणि परिणाम आणि फायदे	२३७
८.१४ प्रमाणपत्र आत्मसमर्पण आणि निरस्त करणे	२३८
८.१५. अधिकारांचे उल्लंघन आणि त्यावरील उपाय	२३९
८.१६. गुन्हे आणि दंड	२४०
८.१७. प्रशासन अधिकारी	२४४

**M.Com
First Year
106**

**बौद्धिक मालमत्ता कायदा आणि
कॉपीराइट्स व डिझाइन्स नियमन कायदा**

Savitribai Phule Pune University
School of Open Learning
(Distance Education Program)

Principal
Tuljaram Chaturchand College
Baramati

ISBN 978-93-5453-682-3

9 789354 536823

M. Com. : Part II : Semester - IV

New
Syllabus

RECENT ADVANCES IN BANKING AND FINANCE

Prof. Dr. JANARDHAN K. PAWAR

Prof. ASMITA V. KULKARNI

Dr. FERNANDES TAMAS DIYOG

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

 Principal
Tuljaram Chaturvedi College
Baramati

SPPU New Syllabus

A Book Of

RECENT ADVANCES IN BANKING AND FINANCE

SPECIAL ELECTIVE SUBJECT : GROUP G (ADVANCED BANKING AND FINANCE)

For M.Com. : Semester – IV

[Course Code : 415, Total Credits - 04]

CBCS Pattern

As Per New Syllabus, Effective from June 2020

Prof. Dr. JANARDHAN K. PAWAR

M.COM, MBA (Mkt), NET, SET, GDC&A, B. ED,
DIM, PGDIM, PGDMM, PH.D.

Head, Department of Commerce in Anekan
Education Society's Tuljaram Chaturchand College
of Arts, Science & Commerce, Baramati, Dist. Pune
(Autonomous).

Prof. ASMITA V. KULKARNI

M.COM, M. PHIL, SET
HOD-Banking & Finance and Assistant Professor in
MGE Society's Huzurpaga Mahila Vanijya
Mahavidyalaya, Pune.

Dr. FERNANDES TAMAS DIYOG

M.A., M.Phil., Ph.D.
Assistant Professor and Acting Principal
S.V.Union College of Commerce, Somwar Peth, Pune

Price ₹ 160.00

 NIRALI®
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

N5731

Principal
Tuljaram Chaturchand College
Baramati

First Edition : May 2021

© : Authors

The text of this publication, or any part thereof, should not be reproduced or transmitted in any form or stored in any computer storage system or device for distribution including photocopy, recording, taping or information retrieval system or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device etc., without the written permission of Authors with whom the rights are reserved. Breach of this condition is liable for legal action.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this publication. In spite of this, errors may have crept in. Any mistake, error or discrepancy so noted and shall be brought to our notice shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher nor the authors or seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one, of any kind, in any manner, therefrom.

Published By :**NIRALI PRAKASHAN**

Abhyudaya Pragati, 1312, Shivaji Nagar

Off J.M. Road, Pune – 411005

Tel - (020) 25512336/37/39, Fax - (020) 25511379

Email : niralipune@pragationline.com

Printed By :**YOGIRAJ PRINTERS AND BINDERS**

Survey No. 10/1A, Ghule Industrial Estate

Nanded Gaon Road

Pune - 411041

Mobile No. 9404233041/9850046517

➤ DISTRIBUTION CENTRES**PUNE**

Nirali Prakashan : 119, Budhwar Peth, Jogeshwari Mandir Lane, Pune 411002, Maharashtra
(For orders within Pune) Tel : (020) 2445 2044, 66022708, Fax : (020) 2445 1538; Mobile : 9657703145
Email : niralilocal@pragationline.com

Nirali Prakashan : S. No. 28/27, Dhayari, Near Asian College Pune 411041
(For orders outside Pune) Tel : (020) 24690204 Fax : (020) 24690316; Mobile : 9657703143
Email : bookorder@pragationline.com

MUMBAI

Nirali Prakashan : 385, S.V.P. Road, Rasdhara Co-op. Hsg. Society Ltd.,
Girgaum, Mumbai 400004, Maharashtra; Mobile : 9320129587
Tel : (022) 2385 6339 / 2386 9976, Fax : (022) 2386 9976
Email : niralimumbai@pragationline.com

➤ DISTRIBUTION BRANCHES**JALGAON**

Nirali Prakashan : 34, V. V. Golani Market, Navi Peth, Jalgaon 425001, Maharashtra,
Tel : (0257) 222 0395, Mob : 94234 91860; Email : niralijalgaon@pragationline.com

KOLHAPUR

Nirali Prakashan : New Mahadvar Road, Kedar Plaza, 1st Floor Opp. IDBI Bank, Kolhapur 416 012
Maharashtra. Mob : 9850046155; Email : niralikolhapur@pragationline.com

NAGPUR

Nirali Prakashan : Above Maratha Mandir, Shop No. 3, First Floor,
Rani Jhanshi Square, Sitabuldi, Nagpur 440012, Maharashtra
Tel : (0712) 254 7129; Email : pratibhabookdistributors@gmail.com

BENGALURU

Nirali Prakashan : Maitri Ground Floor, Jaya Apartments, No. 99, 6th Cross, 6th Main,
Malleswaram, Bengaluru 560003, Karnataka; Mob : 9449043034
Email : niralibangalore@pragationline.com

Other Branches : Hyderabad, Chennai

Note : Every possible effort has been made to avoid errors or omissions in this book. In spite this, errors may have crept in. Any type of error or mistake so noted, and shall be brought to our notice, shall be taken care of in the next edition. It is notified that neither the publisher, nor the author or book seller shall be responsible for any damage or loss of action to any one of any kind, in any manner, therefrom. The reader must cross check all the facts and contents with original Government notification or publications.

niralipune@pragationline.com | www.pragationline.com Tuljaram
PrincipalTuljaram Chaturchand College
Baramati

CONTENTS

---

1. Recent Developments in Banking ..... 1.1 – 1.44
2. Technological Developments in Banks : Delivery Channels
..... 2.1 – 2.40
3. Recent Developments in Money Market ..... 3.1 – 3.32
4. Recent Developments in Capital Market ..... 4.1 – 4.40

ABOUT THE AUTHORS

Prof. Dr. JANARDHAN K. PAWAR

M.COM., MBA (Mkt), NET, SET, GDC&A, B.ED., DIM, PGDIM, PGDMM, PH.D.

He is currently working as Head, Department of Commerce in Anekant Education Society's Tuljaram Chaturchand College of Arts, Science & Commerce, Baramati, Dist. Pune (Autonomous). He worked with various renowned educational institutes such as Sinhgad College of Arts & Commerce, Narhe, Pune, Spicer Seventh Day Adventist University, Pune. He is a recipient of 'Mogulal Agarwal Trust's Gold Medal' for securing the highest number of marks at the post-graduate level (M. Com). He has also been awarded Ph.D. in Banking and Finance from Savitribai Phule Pune University.

He is very enthusiastic, quick to build rapport and trust with students and colleagues alike. He has been teaching for various levels as B. Com, M. Com, M.B.A., for the last 15 years.

Prof. ASMITA V. KULKARNI

M.COM, M. PHIL, SET

She is currently working as HOD-Banking & Finance and Assistant Professor in MGE Society's Huzurpaga Mahila Vanijya Mahavidyalaya, Pune. She has 17 years of teaching experience. She is the more popular teacher among students. She has been awarded the "State Level Ideal Professor Award" from Police Mitra Sangh and the "Outstanding Entrepreneurial Teacher Award" of MGE Society, Huzurpaga.

She has authored books for Savitribai Phule Pune University, Ramanand Tirtha Marathwada University, and YCMOU. She worked as a Subject Expert for the development of the MOOC Course for the Commerce domain under the Project of MHRD. She has also presented many research papers in State, National, and International seminars and conferences. The same research papers had published with ISBN/ ISSN numbers and impact factors.

She has worked in the different examination committees of the SPPU. She has also worked as NSS Programme Officer, NSS Area Co-Ordinator, and GranthAnveshak of SPPU.

Dr. FERNANDES TAMAS DIYOG

M.A, M.Phil, Ph.D.

He is presently working as assistant professor & Acting Principal of S. V. Union College of Commerce, Somwar Peth, Pune-11. He has almost 18 years teaching experience for Graduate as well as Post Graduate level. He is Member of Board of Studies (BOS) of Spicer University. More than 25 Books published in English & Marathi medium for Economics and Banking useful as reference books. He has presented several papers at international, National and State level conference/ Seminars. He has chaired national & State level seminars. He also worked in the different examination committees of the Savitribai Phule Pune University.

He has great interest in teaching and enjoys talking tireless efforts in explaining the subjects to his students.

niralipune@pragationline.com | www.pragationline.com

Also find us on www.facebook.com/niralibooks

 @nirali.prakashan

Principal
Tuljaram Chaturchand College
Baramati

N5731

9 789354 511301

